

Africká fauna v portugalských pramenech 15.–17. století

Tento článek přibližuje svět prvních portugalských cestovatelů a mořeplavců a jejich setkání s exotickou faunou Afriky (případně i Asie) v rozmezí od 15. do 17. stol., nebo možná přesněji do počátku 18. stol., tedy do ustavení binomického názvosloví švédského vědce Carla von Linné v jeho díle *Systema naturae* v r. 1735. Usiluje o zachycení jejich pohledu na dosud nespátřená zvířata a jeho následné zasazení do myšlenkového světa lidí té doby. Pokouší se popsat obraz africké fauny, jak si ho vytvořili její první portugalské pozorovatele. První kontakty byly poznamenány neznalostí odlišné reality a omezeností vlastního pohledu na svět. Leckdy byly úsměvné a mnohdy až bizarní. Udivení Evropané měli sklon v souvislosti s popisem neznámého přehánět a nadsazovat. Zároveň však jde z evropského pohledu o první realistická zachycení africké zvířeny.

Zoologie ve středověku

Co se týče myšlenkové soustavy, portugalské námořníci, kteří se v Africe setkávali se zvířaty pro ně neznámými, se alespoň do první poloviny 16. stol. nacházeli ještě hluboko ve středověku. Proto je nezbytné přiblížit si, jakou roli zoologie v tomto období vlastně hrála, jak tehdejší lidé pohlíželi na zvířata kolem sebe. Prvním „zoologem“ byl podle Bible Adam. První dílo pojednávající o fauně – *Historia animalium* (Přírodopis zvířat) – však zanechal až slavný řecký filozof Aristoteles, považovaný za otce zoologie. Spolu s *Naturalis historia* (Přírodopis) římského učenice Plinia st., a samozřejmě Biblií, patří ve středověku k hlavním zdrojům poznání o zvířatech. Jakmile se totiž Aristotelovy práce dostaly přes muslimský Iberský poloostrov do křesťanské západní Evropy, způsobilý ještě větší stagnaci zkoumání na poli zoologie. Místo konstruktivního přístupu k živým organismům se diskutovalo o tom, co napsal Aristoteles. Podobná

situace byla v raném středověku např. i v lékařství či anatomii člověka (Živa 2006, 2: 93–96).

Zoologické bádání v raně středověké Evropě prakticky neexistovalo. Vznikaly jen tzv. bestiáře (odvozeno z latinského *bestia*, tj. divoké zvíře), v nichž autoři popisovali zvířata a jejich zvyky, avšak často si vymýšleli a směšovali tvory skutečné a bájně. Jejich pohled byl navíc poplatný církevní věrouce, takže každému zvířeti byly přisuzovány buď pozitivní, nebo negativní vlastnosti. Tak veverka byla kvůli své rudé barvě považována za ďáblovo stvoření, páv symbolizoval marnivost a ješitnost, pštros pro svou neschopnost létat pokrytectví, štír zase zákeřnost apod. Jedním ze středověkých bestiářů je *Uma verso portuguesa de história natural das aves do século XIV* (Portugalská verze přírodní historie ptáků ze 14. století), která popisuje jednotlivé druhy ptáků v souvislosti s náboženskou symbolikou.

Vrcholný středověk přinesl významnou kvalitativní změnu. Kromě tradičních pojednání týkající se zejména lovu, rybolovu, zemědělství a medicíny, tedy praktických záležitostí, které středověkému člověku přinášely nějaký užitek či zábavu. Značného rozšíření se dočkaly např. traktáty o sokolnictví, lovu či umění jízdy na koni. Jedním z nejlepších je *De arte venandi cum avibus* (O umění lovu s ptáky), v němž se známý římský císař a sicilský král Friedrich II. z dynastie Hohenštaufů i s využitím vlastního pozorování zabývá např. hnízděním či rozmnožováním ptáků a mechanikou jejich letu. V Portugalsku vyniká *Livro de falcoaria* (Kniha o sokolnictví) od Pera Menina, sokolníka Fernanda I., a *Livro da montaria* (Kniha o lovu), jejímž autorem je zakladatel dynastie Avis Jan I., který se v ní věnuje zejména lovu divokých prasat.

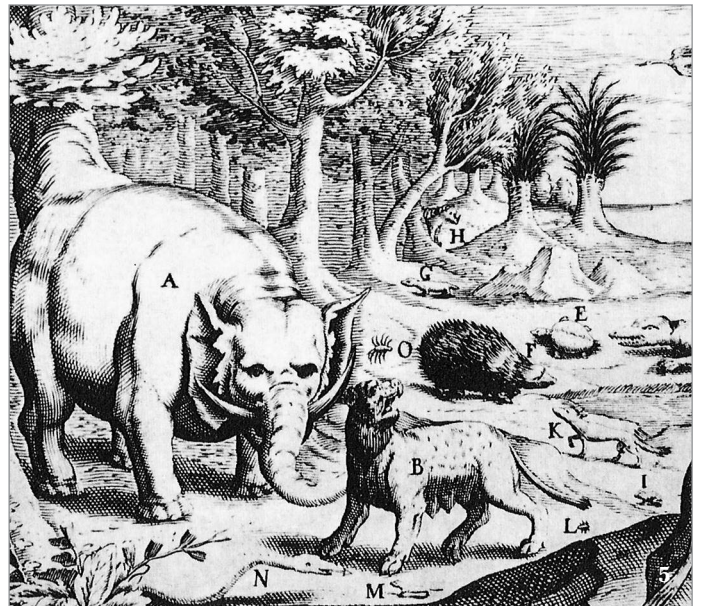
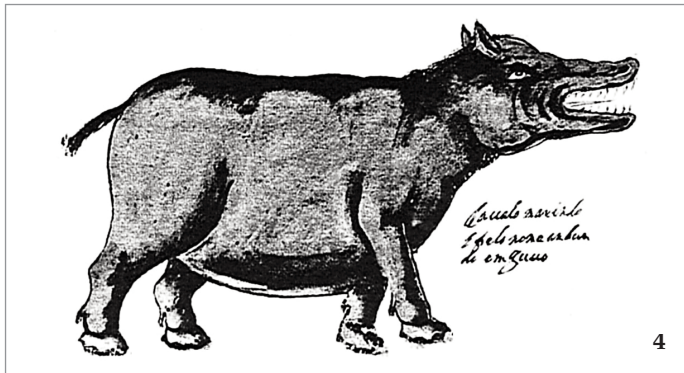
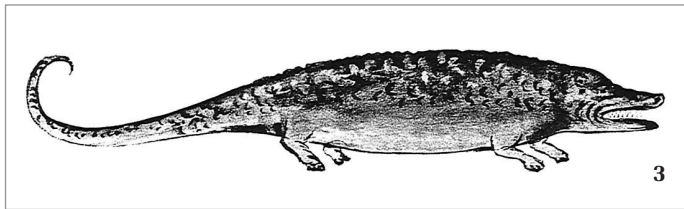
Mezi všemi středověkými učenými zabývajícími se zoologickými tématy zaujímá přední místo slavný dominikánský mnich a komentátor Aristotela sv. Albert Veliký. Jeho dílo *De Animalibus* (O zvířatech) je sice z větší části složeno z parafrází Aristotelových myšlenek a tradičního středověkého bestiáře, ale nesmírně důležitý je fakt, že autor vždy opraví či doplní Aristotela v místě, kde se mu podařilo získat novější informace. Využívá tedy zčásti vlastních zkušeností a pozorování, což je velký pokrok v přístupu k vědeckému zkoumání. Friedrich II. a sv. Albert Veliký tak tvoří přechod mezi starým světem a renesancí.

Zoologie v době renesance a zámořských objevů

Jakmile se v 16. stol. rozšířil po celém evropském kontinentu duch a myšlení renesance, podstatně se změnil pohled lidí na svět. Jistě, náboženství zůstalo nedílnou součástí života člověka, ale nově se objevující antropocentrismus, individualismus a zájem o realistické popsání skutečnosti radikálně ovlivnily tehdejší společnost.

- 1 Mírně idealizovaná zebra připomínající spíše koně. Neznámý autor; z archivu K. Staňka
- 2 Rytina Theodora de Bry z počátku 16. stol. zobrazující Afričany při lovu

Tlumočení antických autorit a nejrůznější mytická stvoření ustupovaly do pozadí a vznikaly zárodky moderních přírodních věd – geografie, navigace, hydrografie, astronomie, medicíny, botaniky a také zoologie. Ta však zprvu připomínala spíše shromažďování anekdot a kuriozit než vědecký obor. To se změnilo až v 17.–18. stol. v souvislosti s využitím služeb anatomie, jež se dlouhou dobu vyvíjela spolu s fyziologií nezávisle na zoologii.

U počátků zoologie coby samostatné vědní disciplíny v 16. stol. stojí švýcarský polyhistor Konrad Gesner, autor třísvazkového díla *Historia animalium* (Přírodopis zvířat), jež sloužilo až do 18. stol. jako základní zdroj mnoha zoologických pojednání, italský přírodovědec Ulyse Aldrovandi a anglický lékař Edward Wotton, jenž sepsal práci *De differentiis animalium libri X.* (O rozdílech mezi zvířaty). Ačkoli ještě vycházejí z tradiční antické literatury, kladou velký důraz také na osobní zkušenost. Wotton je významný především proto, že zbavil zoologii fantastického nánosu, který se na ní během staletí nahromadil.

Nicméně zdaleka ne všichni autoři byli ochotni připustit nereálnost bájných bytostí – vždyť jejich existence byla tak lákavá. Zarputile proto do svých encyklopedií zahrnovali nejrůznější stvoření bez hlavy či s jednou nohou a zmínkám o nich se nevyhnul ani učenec Gesner. Víra v prapodivné a fantastické příběhy, jež byly jakýmsi relikty středověkého myšlení a nemusely se nutně vztahovat jen na mytické tvory, se vyznačovala dlouhou setrvačností. Tak mohla být ještě v 18. stol. pokládána za pravdivou legenda o pelikánovi, který údajně krmí svá mláďata vlastní krví a Tomáš Pešina z Čechorodu byl v 17. stol. přesvědčen, že Afriku obývají draci.

K rozvoji přírodních věd a renesanční vzdělanosti jako celku přispěly významnou měrou zámořské objevy. O zoologii to platí dvojnásob. Námořníci se setkávali s celou řadou neznámých zvířat a popisovali je jako očití svědkové, byť někdy přebírali informace od místního obyvatelstva, aniž je mohli doložit. Zejména od 16. stol. však v případech, kdy s objektem nezískali vlastní zkušenost, jeho zařaze-

ní do svých popisů většinou vyloučili. Tento přístup je v souladu s novým renesančním myšlením a poprvé se objevuje v díle Duarte Pacheca Pereiry Esmeraldo de Situ Orbis (1506), odkud také pochází slavná věta: „A kromě toho, co bylo řečeno, je to zkušenost, jež je matkou věcí, vyvádí nás z omylu a zbavuje nás veškerých pochyb.“

Africká i asijská fauna v portugalských textech

Když se portugalští námořníci vydávali počátkem 15. stol. na své objevné plavby, bylo jejich cílem (vedle šíření křesťanství a nalezení říše kněze Jana jako možného spojení proti muslimům) především obchodovat se zlatem, později i slonovinou a kořením. Proto se jejich popisy zvířeny ve sledovaném období vyznačují silnou užžitnou stránkou a je v nich obsažena zřetelná snaha dělit zvířata na užitečná a neužitečná, na lovná a „zlá“, tzn. zejména šelmy. To ovšem neznamená, že nemohly být využívány alespoň určité části i ze „zlych“ zvířat (např. kůže).

Z tohoto důvodu autoři velmi často pečlivě zaznamenávali průběh lovu, přičemž se snažili vylíčit všechny jeho varianty. Např. v souvislosti se slony, které v západní Africe poprvé popsal benátský mořeplavec ve službách Jindřicha Mořeplavce Luís de Cadamosto (italsky Alvise de Ca da Mosto) v 60. letech 15. stol., se o něm zmiňují téměř všichni. Prakticky všechny texty jsou pak zakončeny slovy jako: „...a jejich maso je chutné a výživné“, nebo naopak: „A kteréžto maso skutečně není moc dobré, připadalo mi tuhé a příliš mdlé, tedy málo chutné.“ Valentim Fernandes de Morávia (původem z Moravy) se např. podrobně rozepisuje (1506–10) o chuti želv: „Želví maso chutná jako hovězí. A také má rysy kroptve i její chuť. Jiná část má rys králíka, je stejně tak bílá, včetně jeho chuti. Plece, jako by byly kůžlečí, a mohou být okořeněny a upečeny“.

Aby si mohli Portugalci vychutnávat lahodné maso některých zvířat i ve své vlasti, rozhodli se vzít je s sebou do Portugalska. Tak reintrodukovali do Evropy perličku kroupatou, která na starém kontinentu vymřela počátkem 15. stol. Z teh-

3 Krokodýl podle portugalského vojáka a historika Antónia Oliveiry Cadornegy, autora *Historie angolských válek* (1680)

4 Hroch obojživelný. A. O. Cadornega

5 Guinejská fauna na rytině Theodora de Bry z počátku 16. stol.

6 Mořská panna podle kapucínského misionáře v Angole J. Cavazziho de Montecuculo (1687)

dy přivezených jedinců pocházejí všechny další evropské chovy. Avšak pštrosy, jejichž vejce se ve 40. letech 15. stol. nacházela na jídelní tabuli krále Jindřicha Mořeplavce (dovezl je mořeplavec Antčo Gonçalves), se introdukovat nepodařilo.

Při tomto ekonomickém pohledu na zvířata vůbec nepřekvapí naprostá neúcta k nim jakožto živým tvorům. Zcela otřesně vyznívají úryvky z pera Álvaro Velha z r. 1499, neoficiálního kronikáře první výpravy Vasca da Gama, a od Duarte Lopeze z r. 1591, který ve druhé polovině 16. stol. pobýval v Kongu: „A na tomto ostrově se nachází mnoho tuleňů a někteří z nich jsou tak velcí jako velikánští medvědi a jsou velmi obávaní a mají mnoho velkých zubů; ...a stříleli jsme na ně z loďných děl.“ (Pozn.: Pravděpodobně šlo o lachtany jihoafrické.) „Jejich kůže (slonů) je mimořádně odolná, jelikož tlustá čtyři prsty, nemůže se proděravět ani výstřelem z arkebuzy; podrobně (pan Duarte) vylíčil i situaci s malým moždířem, kterému se říká pedreiro, jímž byl jeden slon zasažen, aniž by byl zraněn, avšak těžce pohmožděn.“

Přesto některá zvířata vyvolávala upřímný obdiv portugalských pozorovatelů. Uchvátila je zejména zebra, jejíž jméno převzali z afrických domorodých jazyků a kterou později německý cestovatel Peter Kolb označil za „nejkrásnější zvíře, jaké kdy lidské oko spatřilo“. Dominikán Jocho dos Santos v r. 1609 napsal: „Existuje mnoho zeber, nádherných a pestrých, tvarem těla velmi podobných mulám a téměř stejné povahy, protože když běží, vkládají hlavu mezi přední nohy a běží jako mula; mají kulatá kopyta na předních i zadních nohou jako mula. Zbarvení, které mají, jsou černé a bílé pruhy, velmi nádherné, široké dva prsty, pravidelné po celém těle, nohou

a hlavě, jeden bílý, jiný černý, bělostně a jemně srstí, jako hedvábí.“ A Duarte Lopes ve vychvalování nezůstává pozadu (1591): „V této oblasti se ještě rodí zvíře, které nazývají zebra..., kterážto, ačkoli je zcela tvaru velké muly, není to mula, protože rodí mláďata; a má velmi nezvyklou srst, odlišnou od všech ostatních zvířat, jelikož od páteře až po břicho je proužkovaná ve třech barvách... Má ocas na způsob muly, ...a nohy a kopyta na způsob muly, ale jinak je nádherná a elegantní, podobná koni, především v chůzi a běhu pozoruhodně hbitá a tak rychlá, že v Portugalsku a v Kastilii se říká ‚rychlý jako zebra‘.“

Dravé šelmy se tehdy, na rozdíl od býložravců, lidí obávat příliš nemusely. Třeba majestátní lev vyvolával skutečnou hrůzu, především mezi Afričany, jak dokládá v r. 1687 italský kapucínský misionář v Angole Jočo Cavazzi de Montecucolo (italsky Giovanni Antonio Cavazzi de Montecucolo): „V těchto krajích žije nespočet velice děsivých lvů, kteří nešetří ani ostatní šelmy ani ozbrojeného člověka. Stačí říci, že občas promění v pustinu celé vesnice, země a dokonce provincie. Jednou bylo blízko místa, kde jsem bydlel, v několika málo dnech strašlivě rozsápano více než padesát lidí. V důsledku těchto přečastých neštěstí Etiopové vždy, když potkají lva, padnou na kolena a hlasem i rukama mu vzdávají hold.“ Podobně strašlivým se Cavazzimu jeví i levhart, kterého dobově nazývá tygr: „V Etiopii je nespočet nejděsivějších tygrů. Mohu dosvědčit, že sedm ozbrojených mužů nedokázalo zabít jednoho tygra, který je napadl, takže jeden z nich zemřel a další byli těžce zranění.“ V tomto případě však musel být levhart zmiňovanými bojovníky vyprovokován, protože tato kočkovitá šelma člověka bezdůvodně nenapadá.

Uznání sklidila od Cavazziho také hyena, kterou Portugalci nazývali vlk: „Vlk je velký požírač psů a dobytky, prahnoucí po palmovém oleji. Bojí se přiblížit k lidem, což se může pokládat za Boží rozhodnutí, které tak zachránilo lidi od jisté smrti, z důvodu nenasytnosti těchto zvířat a nepozornosti černochů. Skutečně, tyto vlci, hnání hladem, svou běžnou nemocí, vstupují po třech nebo čtyřech do chatrčí a zabíjejí a žerou ty, kteří, ponoření do snu, se nemohou bránit.“

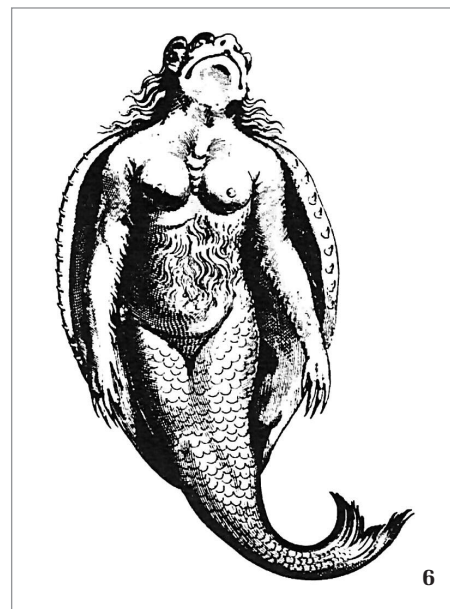
Afričané se divokých zvířat báli daleko více než Evropané, a to kvůli řadě pověr, jimž přikládali velkou váhu. Velmi kuriózně vyznívá dobový pohled Evropanů na jejich postavení vůči Afričanům z tohoto úryvku Duarte Lopese: „(Levharti) nenapadají bělochy, ale jen černochy; a když jedné noci spali v domě běloši i černosi, levharti zabili černochy, aby je sežrali, a bělochům prominuli.“ Nicméně ani Evropané nebyli prosti víry v některé evidentní nesmysly. Vedle přesvědčení o léčivých účincích rohu nosorožce (často ztotožňován s bájným jednorožcem), jenž prý fungoval jako jakýsi všelék, přikládali pozitivní vliv na zdraví i „kopytu levé nohy (hrocha), (které) když je získáno v měsíci březnu a před prvním spálením, je užitečné proti výtoku krve“. Dále byli přesvědčeni o schopnosti krajty písmenkové po smrti znovu obalit svou páteř masem a začít opět žít. V tomto hadovi se

tak znovu vrací prastará legenda o znovu-zrození Fénixe z popela.

Zároveň však Portugalci i příslušníci jiných evropských národů byli ochotni odmítnout některé mýty tradované nezdědky již od antiky, v lepším případě od středověku. Cavazzi vyvrací smyšlenku tradovanou o chameleonech: „V této Etiopii se nachází neuvěřitelné množství chameleonů, kteří obvykle žijí na kmenech a větších stromů, aby ulovili a snědli jakýkoli hmyz. Je naprosto nepravdivé, že se živí pouze vzduchem, protože jedí nejen malé komáry, ale také kobylky, semena a malé plody země.“ Valentim Fernandes de Morávia zase popírá již výše zmiňovanou pověst o pelikánech: „Tito pelikáni nejsou takoví, jak tvrdí knihy, že krmí svá mláďata vlastní krví. ...Jejich potravou jsou ryby, jichž zabijí tolik, že to není možné ani říci.“ Luís de Cadamosto a Duarte Lopes rektifikují mylnou domněnku, že si sloni nemohou kleknout ani lehnout: „...a dodávám, že řečení sloni mají kolena a ohýbají při chůzi nohy jako jakékoli jiné zvíře; říkám to, protože jsem slyšel říkat, než jsem přišel do těchto končin, že si sloni nemohou kleknout a že spí ve stoje, což je velká lež, protože si lehají na zem a vstávají jako jakékoli jiné zvíře.“ „Špatně informovaní předci napsali, že si sloni nemohou lehnout a že se jen opírají o stromy; a když jsou tyto stromy pokáceny lovci, zesláblí spadnou na zem spolu se stromem a takto zhroutení jsou chyceni. Ale pan Duarte tvrdí, že si lehali, klekali, stavěli na zadní, aby dosáhli na listy rostoucí na vysokých stromech.“

Některé legendy však nevyzimely tak rychle. Portugalští námořníci byli zpočátku přesvědčeni o existenci nespočtu mořských oblud, které ve spojení s mýty vycházejícími ze strachu z oceánu tvořily nezbytnou součást počátečního období zámořských objevů a v některých ohledech přetrvaly staletí. Jednou z tajuplných mořských bytostí jsou např. sirény či mořské panny. Legenda o sirénách má svůj původ v kapustňákově, který je též nazýván mořskou krávou, protože spásá rostliny v mělkých vodách. Zmiňuje se o nich v r. 1609 kupř. Jočo dos Santos: „Tato ryba se od břicha až ke krku velmi podobá mužům a ženám, neboť má všechny rysy a části, které mají ženy a muži. Samice krmí svá mláďata z prsou, která má zrovna tak jako žena. Od břicha dolů má velmi silný a dlouhý ocas s ploutvemi jako žralok.“ Že popisovanými bytostmi nemohly být nádherné ženy, nýbrž že skutečně šlo o kapustňáky, je zřejmé z úvodní věty Cavazziho líčení: „Mořská panna, krásná podle jména, ale ošklivá podle vzhledu.“

Neuvěřitelná bohatost africké přírody ještě dnes překvapuje a uchvacuje návštěvníky z jiných kontinentů, a Evropany zvláště. Fascinováni se cítili i portugalští mořeplavci a pozdější cestovatelé a misionáři, zvláště když viděli to, co chtěli vidět (1687): „Malý pták, tak krásný na pohled, jako libý pro uši, protože užívá veškeré své dovednosti, zejména při svítání, aby hlasem téměř dokonalým opakoval svaté jméno Ježíše Krista. Proto se zdá, že každý pták z početného hejna, nacházejícího se někdy v pralesích, soutěží s ostatními ve velebení Našeho Pána. Toto je důvod pro rozněž-

6

nění srdcí citelů pravého Boha. A kdo byl mohl zadržet slzy, když vezme v úvahu, že až v těchto dalekých oblastech Země, kam se dostává s velkými obtížemi, může někdo hlásat existenci a slávu Boží.“ Předpokládá se, že šlo o pěvce velikosti vrabce nahnědlé barvy, nazývaného v jazyce kinkongo jako kopo. Mimoevropskou faunou a flórou byl jako první portugalský panovník okouzlen i král Jan II., na jehož rozkaz přiváželi námořníci do Lisabonu exempláře celé řady podivuhodných zvířat nebo alespoň jejich kostry. Byli mezi nimi zejména papoušci, známí v 16. stol. jako „ptáci z ráje“, kteří sloužili zejména pro okrasu, a opice. Ty byly v Lisabonu údajně cvičeny k vybírání vši z vlasů.

Zvířata se dala využít také jako honosné dary. Portugalský král Alfons V. Afričan nabídl r. 1477 hraběti z Provence a titulárnímu neapolskému králi Renému (Renatovi) I. z Anjou slona afrického, dva velbloudy jednorhábě (dromedáry), několik cibetek a některé další zástupce západoafrické fauny. Jeho pozdější nástupce Manuel I., snad nejbohatší evropský panovník své doby, tímto způsobem okázale prezentoval svoji moc, zcela v souladu s titulem, kterým se honosil od r. 1499 – „Pán conquistů (dobývání), plavby a obchodu s Etiopií, Arábií, Persií a Indií“. Roku 1505 poslal vládci Ughotonu (v Beninu) darem přepychově osedlaného koně a v r. 1514 vypravil k papeži Lvu X. do Říma, kde se tehdy konal V. lateránský koncil, poselstvo oslňující bohatstvím a exotikou.

Hlavní vyslanec Tristão da Cunha manifestoval nesmírnou nádherou a pompou portugalský triumf v zemích daleké a tajemné Asie. Před svatým otcem defiloval v den audience průvod 43 zástupců zvířecí říše z Asie, Afriky a Jižní Ameriky – arabských koní, perských levhartů a antilop, afrických gazel, papoušků a různých reprezentantů africké avifauny, avšak nade všechny vyčníval nosorožec indický a unikátní bílý malabarský (jihoidický) slon jménem Hanno, který Lva X. a kardinály ke všeobecnému veselí přítomných pokropil vodou. Do r. 1516, kdy zemřel, byl Hanno miláčkem papežského dvora a bavil ho tancem a stříkáním vody z chobotu.

Na papežovu žádost slona na svém obraze zvětšil Raffael a Pietro Aretino o něm napsal satirický pamflet Poslední vůle a testament slona Hanna.

Král Manuel I. poslal r. 1516 papeži jako dar ještě jednoho nosorožce indického, který v květnu předcházejícího roku dorazil po 120 dní trávající plavbě z Indie, kde ho v r. 1514 získal slavný guvernér tzv. Estado da Índia (Indického státu), tedy Portugalské Indie, Alfons z Albuquerque od vladaře Kambáje (v indickém Gudžarátu) Musafara II. Do Itálie však bohužel nosorožec nikdy nedorazil, protože loď, která ho vezla, se potopila při bouři v Tyrhénském moři nedaleko Janova. Podle jednoduché portugalské kresby, pořízené pravděpodobně tiskařem Valentimem Fernandesem de Morávia, jej mistrně byt ne zcela realisticky zobrazil německý malíř a grafik z Norimberka Albrecht Dürer. Prostřednictvím této a podobných rytin se v následujících letech informace o podivuhodných zvířatech přivážených Portugalci ze vzdálených zemí rozšířila po celé Evropě.

Manuel I., první evropský vladař známý mezi černochoy v Africe, vlastnil díky obrovské rozloze portugalské koloniální říše skutečně velké množství mimoevropských zvířat, která jeho dvoru dodávala nádech exotiky a svoji „zoo“ rád předváděl ve slavnostním průvodu. Kronikář Damičo de Góis k tomu v r. 1566–67 napsal: „Byl to první křesťanský král Evropy, kterému byli dodáni indiští sloni, jichž vlastnil pět, čtyři samce a jednu samici, kteří šli za nosorožcem vpředu, když král projížděl nebo procházel městem, a za nimi kráček perský kůň, z jehož hřbetu vedl perský lovec loveckého levharta, kterého králi poslal vládce Ormuzu a král ho spolu se slonem a nosorožcem poslal papeži Lvu X.“ Poté se objevil král se dvorem a se skupinou trubačů.

Dne 3. června 1515 se obyvatelé Lisabonu shromáždili, aby sledovali vzrušující zápas mezi slonem a oním nosorožcem, který později nešťastně zahynul ve vodách Tyrhénského moře. Král Manuel I. chtěl totiž zjistit, které ze zvířat je silnější, a potvrdit nebo vyvrátit přesvědčení antických autorů, že oba druhy jsou smrtelnými nepřáteli. Souboj popsal opět Damičo de Góis. Ačkoli jak slon, tak nosorožec pocházeli z Asie a nikoli z Afriky, nepochybně stojí za to se o této neobvyklé akci zmínit. Dejme proto slovo kronikáři: „Lidé z královny strážě zavřeli vstupy na nádvoří. Jakmile to udělali, rozkázal král, aby zdvihli závěsy, kde byl ukryt nosorožec, který..., když zahlédl slona, udělal posunek na Inda, který ho přivedl svázaného dlouhým řetězem, jako kdyby mu chtěl říci, aby ho pustil a nechal jít tam, kde stál nepřítel. Ind pustil řetěz z ruky, takže nosorožec jistým krokem zamířil k místu, kde stál slon. Sklonil čumák k zemi, zafuněl nozdrami takovou silou, že se zvedl prach a sláma na zemi jako by byla ve větrné smršti.“ A pokračuje: „Slon, když nosorožec vyšel, stál obrácený na jinou stranu, ale jakmile ho spatřil, otočil se proti němu, zatroubil a zakroužil chobotem, čímž naznačil, že chce bojovat, avšak poté, co nosorožec přišel blíže k němu a chtěl mu napadnout břicho, zdá se, že nízkým věkem, který (slon) měl, a nedůvěřivý, že

může použít klů (které měl ještě příliš malé, že mu nevycházely z tlamy více než tři pídě) proti takovému nepříteli, obrátil se zpět a zamířil skrz železnou klec, která se nacházela u vstupu na nádvoří..., přičemž do ní strčil hlavou takovou silou, že zkroutil dvě železné tyče, které mohly mít tloušťku osmi palců. Mezi nimi prošel ven... toto byla jedna z největších sil, jakou si je možné představit. Když slon takto vyšel, zamířil do stájí, kde byl jeho přístřešek... Nosorožec zůstal na nádvoří velmi jistý a dával různými posunků všem přítomným najevo, že měl vítězství jisté, kdyby se slon rozhodl zůstat.“ Za to sklídl bouřlivý aplaus přihlížejícího publika.

Portugalci nikterak nevybočovali z normem evropské společnosti 15. až 17. stol. Snažili se zvířata využívat, jak bylo tehdy běžné, a nic jiného je prakticky nezajímalo. Touha po zvířatech, ať už jako okrasných objektech, předmětech daru nebo zdroji potravy, byla hnací silou, která vytvrdě plnila portugalská plavidla nejrůznějšími zástupci fauny. Mnozí z nich však dlouhou cestu z afrických přístavů do Lisabonu na portugalských „archách Noemových“ nepřežili. Při svých plavbách Portugalci zavítali v r. 1507 mimo jiné i na ostrov Mauricius, kde se tehdy v hojném počtu vyskytoval pták zvaný dronte mauricijský. Téměř se nebál lidí a navíc nelétal, takže když Nizozemci v r. 1638 začali ostrov kolonizovat, nebyl pro ně problém ptáka ulovit, byť jeho maso nebylo nikterak chutné. Kromě toho řada introdukovaných zvířat (opice, krysy a prasata) vybírala z jeho hnízd vejce. Dronte vymizel podivuhodně rychle, obvykle se udávají data okolo r. 1662 nebo 1681 (viz též Živa 2006, 1: 35–37; 2006, 3: XLII–XLIII). Portugalci na tohoto důvěřivého ptáka zanechali památku ve formě jeho dalšího jména dodo, které pochází ze staroportugalského slova doudo (dnes doido, což znamená hloupý).

Pokusy o pochopení neznámého

Přestože se Portugalci setkali jen se zlomkem zvířecích druhů, které se nacházely a nacházely v Africe, byl pro ně jejich počet příliš vysoký. Vzhledem k tomu, že si často nevěděli rady s jejich pojmenováním, nazývali je jmény zvířat již známých, která jim je nejvíce připomínala. Využívali tedy tzv. systém analogie, kdy zkušenosti známé z domova přenášeli na cizí realitu. A tak hyenu označovali za vlka, šakala za psa či lišku a výraz tygr používali pro kočkovité šelmy obecně (tygr tak mohl být levhart, gepard či serval).

Překvapení z výskytu losa evropského v horké Africe vyjadřuje ve svém díle Cavazzi: „Mezi divokými zvířaty, o nichž je povědomí až v Itálii, ale která hojně žijí v jižních oblastech, je los, zvaný lidově grč-besta (velké zvíře). Podle obecného názoru se neodlišuje od toho, který se v této Etiopii nazývá ncoco. Vyskytuje se ve velkém počtu v pralesích, ačkoli klima je úplně odlišné od chladné Sarmatie a Norska, kde se více než v jiném kraji mimořádně rozšířil, protože mu vyhovují pastviny a zima.“ Tímto africkým zvířetem pochopitelně není los, ale pakůň žíhaný.

Někdy Portugalci pro zvíře vymysleli zcela nové jméno, jako např. pro hrocha

(peixe-cavalo, tedy ryba-kůň, nebo cavalo-marinho, tedy mořský kůň), kterého zařazovali k rybám, nebo pro tulení (lobo marinho, tedy mořský vlk). Nežádka si také vypomohli převzetím jména z nějakého z afrických jazyků a jeho následnou úpravou pro fonetický systém portugalštiny. To je případ šimpanze (jmenován jako dari), zebry a několika antilop, konkrétně antilopy koňské (nazývána dacoí, což vzniklo složením slov ze západoafrického jazyka mandinga da – tlama a coio – bílá), vodušky velké (nazývána sinsim, z jazyka mandinga) a antilopy Derbyho z oblasti Guineje, největší antilopy na světě (zvána zuingizanga, opět z jazyka mandinga). Paradoxní je zmatek, který Portugalci vytvořili ohledně pojmenování levharta. Nazývali jej totiž dvěma termíny, buď onça nebo leopardo, což způsobilo dojem, že šlo o dvě odlišná zvířata. Existuje však pouze jediný levhart, byť v řadě poddruhů.

Nejasnosti vyvolávali i podivní „pololidé“ z guinejských pralesů, jejichž podobnost s lidmi byla zarážející. V Sierra Leone se o šimpanzovi zmínil již Duarte Pacheco Pereira a v r. 1658 nizozemský cestovatel Olfert Dapper zaznamenal, že „černoši říkají, že jsou lidského původu, ale stali se zpola zvířaty“. První portugalsko-kapverdský spisovatel André Álvares de Almada dosvědčuje (1594): „V ní existuje jedno plemeno opic, které se nenachází v žádné jiné části Guineje, nazývané daris, bez ocasu, a kdyby neměly chlupy, mohlo by se říci, že to jsou lidé jako my; protože v rysech je jen málo rozdílů“.

Když Portugalci v Africe nenalezli zvířata, na která byli zvyklí, dávali místním živočichům jména, která znali. Zároveň se snažili najít důvod, proč se na černém kontinentu evropská fauna nevyskytuje. Luís de Cadamosto přináší v r. 1456 zajímavé vysvětlení objasňující absenci ovcí: „V tomto černošském království Senega se nenachází žádná užitečná zvířata kromě volů, krav a koz; ovce se zde nechovají a ani by zde nemohly žít z důvodu velké horky, protože ovce je zvíře, které vyžaduje zemi s mírným klimatem a snáze žije ve studené zemi než v teplé. Proto Bůh, Náš pán, vybavil na tomto světě každého podle jeho potřeb: jelikož my, co žijeme v zimě, bychom bez vlny nemohli přežít, černošům, kteří se rodí v teplé a nepotřebují se oblékat, Bůh nedal ovce“.

Luís de Cadamosto je příkladem bystrého pozorovatele, který se pokoušel dát odpovědi na řadu otázek, které se vynořily v době zámořských objevů. Jako první Evropan např. vědecky pozoroval souhvězdí na jižní polokouli. Byla to epocha, kdy byly na prahu nastupující renesance zavrhovány staré pravdy a přijímala se nová zdůvodnění založená na vlastní zkušenosti. A hlavními hybateli v této éře změn byli Portugalci, které díky tomu zná celý svět. Jak je vidět, neovlivnili jen africkou toponymii, ale stopy po nich zůstaly i v zoologii, byť nepatrné. Největší přínos malého evropského národa z jihozápadního okraje Evropy pro zoologii bych však viděl ve vyvrácení řady antických a středověkých mýtů, které se o zvířatech po staletí tradovaly, a v rozšíření znalostí o asijské, africké a americké fauně po evropském kontinentu.